

Наталія Готовська

студентка – бакалавр

Науковий керівник: **С. А. Яценко,**

кандидат філологічних наук, доцент.

Функціонування фразеологізмів у романі-диалогії

Валерія Шевчука «Стежка в траві»

Статтю присвячено проблемі дослідження фразеологічних одиниць, їх класифікації, значення використання в мовному матеріалі тексту.

Фразеологізми здавна вважаються однією зі специфічних рис кожної мови.

Вони набагато виразніше, ніж окремі слова, розподіляються в певних структурно функціональних стилях, виявляючи свою належність до кожного з них, а також до сфери усного чи писемного мовлення, мають більш яскраве експресивне чи емоційне забарвлення [2, с. 23].

Дослідженням фразеологічних одиниць на матеріалі «мови твору» окремих письменників займалися І. К. Білодід, П. П. Плющ, М. А. Жовтобрюх, Д. Х. Баранник, Л. Г. Авксентьев та інші [2, с. 27].

Метою статті є дослідження фразеологізмів у романі-диалогії В. Шевчука «Стежка в траві», з'ясування їх специфіки та особливостей функціонування

Валерій Шевчук один із визначніших письменників покоління шістдесятників, майстер психологічної прози на теми сучасності. У своїй творчості він піднімає складні життєві питання – одвічна боротьба зла й добра, конфлікт поколінь, соціальні нерівність та бідність. Складні психологічні переживання головних героїв відзеркалюють реалії нашого сьогодення. У той же час мовна палітра видатного українського письменника є багатою та колоритною, вона складається не лише з чисельних синонімічних рядів, які формуються на гарному знанні української народної традиції, але й має низку влучних фразеологічних оборотів та висловлювань, також чисельні порівняння та вислови місцевого походження. Водночас на сьогодні не існує комплексних

та системних досліджень мовно-стилістичних особливостей творчості В. Шевчука. Тому, виходячи з останнього твердження, вивчення та аналіз функціонування фразеологізмів у творчості В. Шевчука є актуальною проблемою та потребує більш детального розгляду.

Творчість Валерія Шевчука, як одного із найталановитіших українських письменників II пол. XX – поч. XXI ст., викликає посилений інтерес і літературознавців, і мовознавців. Надзвичайно багата мовна палітра автора. Відчувається, що письменник вже виробив власний стиль, вільно володіє словом, добирає майстерні порівняння, яскраві метафори та фразеологізми, що надовго запам'ятовуються читачам.

На перших порах фразеологізми виступали як вільні словосполучення. Але часто вживаючись (нерідко в переносному значенні), вони набули форми сталих зворотів. Найбільш яскраве своє виявлення фразеологізми знаходять у живому мовленні народу як в усній, так і в письмовій формі, адже справжнє життя слова здійснюється тільки в мовленні. Більшість фразем виражають радість і страждання, сміх і сльози, любов і гнів, чесність і обман, працьовитість і лінощі (основні риси, прийманні людині). Фразеологізми поряд із лексикою найбільш повно, безпосередньо і водночас образно відображають матеріальне й духовне життя народу. Вони несуть не тільки предметну, а й естетичну інформацію, пробуджують уяву, викликають переживання в слухачів [2, с. 15].

У романі-диалогії Валерія Шевчука «Стежка в траві» великі серії фразеологічних одиниць групуються навколо слів, що означають:

1. Назви тваринного світу: *свиня* «Він же таку свиню підклав твоєму батькові!» [5, с. 338]; *собака* « В неї нюх як у собаки» [5, с. 221], «... жінка простувала за нею слідом, як пес по сліді» [5, с. 229], «... і я відчуваю собачий голод.» [6, с. 122]; *заєць* «Заяча ж у тебе душа, чоловіче!» [6, с. 433]; *кіт* «Знає, чия киця сало з'їла» [6, с. 14], «...знову йому на душі зашкребли коти...» [6, с. 92]; *сова* «А то сидить у хаті як сова...» [6, с. 395]; *ведмідь* «...але зробив би ведмежу послугу.» [6, с.

416]; *півень* «Уже проспівали, шановний, усі півні...» [6, с. 325]; *корова* «...але буфетника наче корова язиком злизала.» [5, с. 284]; *вовк* «Діло й справді не вовк і в ліс не втече.» [5, с. 275], «Дівчинка подивилася на Миколу вовчням...» [5, с. 402]; *ворона* «А що мені сидить і ворон щитать?» [5, с. 473].

2. Явища природи, зокрема назви атмосферних явищ, небесних світил, частин місцевості: *вітер* «Мені в голові гули вітри...» [5, с. 473], «Хотіла, було розказати, як приїхав, але його мов вітром здуло...» [5, с. 101]; *крига* «...у нього розтає на серці крига...» [5, с. 122]; *гавань* «... сльозою самотньої жінки, яка покидала навіки останню свою гавань ...» [5, с. 255]; *сніг* «Як сніг на голову...» [5, с. 467].

3. Слова, які позначають абстрактні поняття: *тінь* «...може стану її тінню...» [5, с. 88]; *терпець* «...батькові терпець уривався...» [5, с. 109]; *знак* «...це добрий знак. ...» [5, с. 121]; *душа* «Їхав сюди з такою світлою і чистою душею. ...» [5, с. 150], «...дід і баба були для неї тільки чимось нагаданим, тим, що звучить десь у глибині душі...» [5, с. 202]; *життя* «Тобто кожен жив своїм життям...» [5, с. 250]; *совість* «...батька шив його все-таки на совість...» [5, с. 423].

Значна кількість фразеологічних одиниць роману-диалогії функціонує навколо слів, пов'язаних з частинами людського тіла:

очі: «хоч в око стрель» [5, с. 85], «жили мої очі» [5, с. 90], «лупав на них очима» [5, с. 103]; *лоб*: «закотив очі під лоба» [5, с. 203], «мій дурний язик бовкнув по-півнячому і в лоб» [5, с. 413]; *шия*: «а коли б на мене, гнала б я їх у три шиї» [5, с. 190]; *плечі*: «плечем до плеча» [5, с. 91]; *спина*: «спасмугував йому спину» [5, с. 95], «не розгинав спину» [5, с. 369]; *зуби*: «зціплював зуби» [5, с. 95], «цокотіла зубами» [5, с. 115]; *голова*: «в голові гули вітри» [5, с. 102], «їй таке могло прийти в голову» [5, с. 120], «на голову сядуть» [5, с. 147], «порожня в мене голова» [5, с. 163], «собі на голову» [5, с. 186], «і не морочи собі голову» [5, с. 217]; *губи, вуста*: «ображено копилила губу» [5, с. 105]; *горло*: «стояли мені впоперек горла» [5, с. 111], «не лізла йому в горло і їжа» [5, с. 181]; *руки*:

«піднести на нього руки» [5, с. 121], «під гарячу руку» [5, с. 122], «звішує руки» [5, с. 122], «легка в нього на це діло рука» [5, с. 421], «буду руки об тебе бруднить» [5, с. 434]; *серце*: «розтає на серці крига» [5, с. 123], «за них серце розривається» [5, с. 159]; *брови*: «суплячи брови» [5, с. 234], «вона здивовано звела брови» [75, с. 266] та багато інших.

Таке різноманіття фразеологічних одиниць, до складу яких входять назви частин тіла людини як організуючі центри, пояснюється передусім діяннями екстралінгвістичних факторів: у нашому житті велику роль відіграють органи відчуттів як засіб пізнання навколишнього світу, а також органи, за допомогою яких здійснюються найрізноманітніші дії та процеси. Усе це й пояснює таку велику кількість фразеологічних одиниць, до складу яких входять слова голова, очі, серце, зуби, ніс, ноги, рот, рука тощо [3, с. 76].

Історія багатьох фразеологічних зворотів здається загадковою і незрозумілою. Живе людина, що добре знає свою справу і кажуть про неї: «Він на цьому ділі собаку з'їв». А трапиться незугарний працівник, який не вміє зробити того, за що взявся, як говорять: «Зробив із лемеша швайку». І за кожним висловом стоїть своя, цікава історія, тепер уже забута, хоч зворот живе в різних сферах сучасної людської діяльності.

Так, історія фразеологізму «*перемивати кісточки*» [5, с. 354] – займатись пересудами, обмовляти кого-небудь – зв'язана з обрядом другого поховання, яке організовувалось у східних слов'ян через кілька років після смерті людини. Наші предки вважали, що покійника треба звільнити від гріхів, зняти з нього закляття через очищення останків небіжчика. Перемиваючи кістки в прямому значенні цих слів, пригадували життя покійного, переповідали окремі події, найскравіші сторінки біографії, говорили про характер, вихваляли, возвеличували його. Так поняття «перемивати кістки» було пов'язане з аналізом життя, вчинків, рис людини, яку вдруге ховали. Відірвавшись від обряду по його відмиранні, вислів ось уже тисячоліття несе в собі як основне значення супровід обряду в близькому переосмисленні [1].

«Бабине літо» [5, с. 242] – в останні ясні й теплі дні осені, які бувають в Україні наприкінці вересня на початку жовтня, на полях та в лісах літає багато павутиння, що його виділяють усякі павуки. Чому цей період називають «бабине літо»? Бо воно й справді схоже на літо, тільки коротке. Наші предки створили багато казок про Бабу-ягу. Вони вважали, що цієї чудової осінньої пори в повітрі літає Баба-яга в ступі й розкидає павутиння. Від казкової баби й походить перша частина фразеологізму «бабине», а друга – означає літаюче павутиння «літо» [4, с. 129].

«Баляси точити» [6, с. 490] в 17-18 століттях. Вираз ще не був фразеологізмом. Він означав процес праці, пов'язаний з виготовленням стовпчиків, билець (баляс) та інших речей, що прикрашали будинки, човни, сани. Виточувати балясини (стовпчики) було дуже легкою справою, веселою, забавною. Такі речі вироблялися з фантазією. Характер роботи давав можливість токарям часто вести між собою дотепну розмову. Мабуть, тому вони називалися балясниками. Близьким за значенням є вираз «точити ляс». Слово «ляси» означає узорчасту решітку. Згодом цим виразом стали характеризувати безпредметну, несерйозну розмову [1].

Від давніх вірувань бере початок вислів, суміжний із забобонами: «Переступити поріг» [6, с. 302] (поріг – за уявленнями – притулок померлих душ, сакральне місце) [1].

Одним з найкращих циркових артистів серед тварин, безперечно, є ведмідь. Раніше ведмедя водили в основному цигани. Тримали його за кільце, яке було вставлене в ніс. Ведмідь виступав, а цигани брали гроші. Виходило, що гроші брали обманюючи, бо самі нічого не робили. Це і лягло в основу фразеологізму «водити за носа» [6, с. 70]. Значить обманювати, обдурювати [1].

«Берегти як зіницю ока» [6, с. 345]. Це всім відоме порівняння неодноразово трапляється у Біблії, наприклад у книзі притч Соломона: «Збережи заповіді мої – і будеш живий, і вчення моє – як зіницю очей твоїх».

Його значення – пильно зберігати, старанно доглядати, охороняти що-небудь або кого-небудь [1].

У розмовній мові нерідко вживається вираз «тіпун тобі на язик», що виражає заперечення одним із співрозмовників будь-якого небажаного прогнозу подій або неприємного повідомлення. Однак бажаючи співрозмовнику Тіпун, мало хто розуміє сенс цього виразу. Якщо звернутися до орнітологів, то вони можуть пояснити, що поняття «тіпун» означає нарід хрящуватого виду на кінчику пташиної мови, що допомагає птахам скльовувати різні зерна та іншу їжу. З різних причин такий нарід може збільшуватися у своїх розмірах, що є ознакою хвороби у птахів. Аналогією з пташиним захворюванням є поява хворобливого й твердого прищика на кінчику язика людини. За забобонними прикметами такий прищик повинен з'являтися після того, як людина сказала неправду. Раніше побажання «Тіпун на язик» вважалося лайливим виразом, його вживали при безглуздій балаканині співрозмовника. Сучасна мова трактує цей фразеологізм з іронічним і як лайка не сприймається [1].

Типова українська приказка *«Про вовка промовка»* [6, с. 158] бере свій початок із старогрецького «Згадав про вовка? Ось він, перед тобою!». Цікаво, що в новогрецькій традиції вона отримала трохи інше оформлення «Тільки відкриєш рот, а осел вже тут» [1].

«Для мене це слово табу» [6, с. 351]. Табу (з полінезійського «тапу») в більшості словників пояснюється як щось заборонене. Це й так і не так, бо «тапу» – це предмет (або назва його) водночас і святий, посвячений і проклятий. А разом – це щось, від чого слід триматися подалі, уникати за всяку ціну [4, с. 147].

«Коли гора не йде до Магомета, – по-філософському сказав він, – то він йде до гори...»[6, с. 80]. Вважають, що цей фразеологізм походить з анекдотичного оповідання про Хонджу Насреддіна, улюбленого героя східного фольклору. Хонджа Насреддін видавав себе за святого. Він казав, що примусить пальмове дерево підійти до нього. Проте, зрозуміло, цього не

відбулося. Тоді він сам підійшов до пальми зі словами: «Якщо пальма не йде до мене, я йду до неї. Пророки й святі не зарозумілі» [1]. У переносному значенні вираз «коли гора не йде до Магомета, то Магомет іде до гори» означає вимушену поступку людини [4, с. 173].

«...що моє діло сторона, як то кажуть мудрі люди: моя хата скраю, я нічого не знаю» [6, с. 238]. Колись цей вираз, як і багато інших, мав пряме значення. Усі важливі події в селі чи в місті відбувалися в центрі на площі. І той, хто жив на краю села, міста, довідувався про все останнім. Раніше не було ні радіо, ні телебачення, ні преси. У переносному значенні це означає: нічого не чув, не бачив, не знаю, не хочу знати, це мене не стосується, це не моя справа [1].

«Один як палець» [6, с. 299] – дивний вираз. Адже один палець не буває, на руці їх п'ять. Та річ у тому, що колись частіше вживалось у мові слово «перст» (палець). Слов'яни лічили на пальцях. Перші десять цифр називалися перстами. Досі існує вираз «на пальцях перелічити». Першим був великий палець: він стояв окремо від зімкнутих пальців відкритої долоні руки й називався перстом. Тому й кажуть: «один як палець(перст)», коли йдеться про одного, самотнього [1].

«...а може, й справді забув уже Вальку її блудний син.» [6, с. 32]. В Євангелії розповідається про блудного сина. Він розтратив на чужині все, що мав, бо жив не задумуючись ні про що. Бідний, хворий повернувся він додому. Проте батько зустрів сина з радістю, одягнув, нагодував. У переносному значенні «блудний син» – це людина, що розкаялася в своїх гріхах [4 с. 232].

Валерій Шевчук описує персонажів роману-диалогії «Стежка в траві», причому звертає увагу не тільки на їх зовнішній вигляд та вчинки, а й на внутрішній світ. Тому в романі знайшли широке застосування фразеологізми, які можна розподілити за тематичними групами, що колоритно характеризують певні ситуації, події, явища тощо. Найбільш поширеними тут виступають фразео-семантичні групи, що пов'язані з характеристикою матеріальної та духовної діяльності людини, її психофізичного стану та інші. Фразеологічні

одиниці, які допомагають детальніше та експресивніше охарактеризувати героїв, можна поділити на фразеологізми характеристики:

- *психічного стану*: «її обличчя скам'яніло» [6, с. 286], «Його раптом у холод кинуло» [71, с. 288], «Владек звівся, очі його палали, як крига під сонцем» [6, с. 294], «невідь-чому мурашки по шкірі побігли» [6, с. 297], «Я спалахнув, як вогонь – багато собі він дозволяє.» [6, с. 347], «Щось на тобі лица нема!» [6, с. 485], «...ми вичавили одне одному по дерев'яній посмішці...» [6, с. 486], «...а на обличчі в нього холодна маска, ніби це не обличчя, а імітація» [6, с. 489], «Ти щось мене морочиш – блиснув очима, мов шаблями Садовий» [6, с. 489], «Це для того, щоб не вішав носа.» [6, с. 515].

- *сенсорної діяльності*: «Глянула на нього: цвів добродушною усмішкою» [6, с. 270], «...майбутнє молодят бачиться як на долоні» [6, с. 272], «...що в нього очі розбігалися...» [6, с. 275], «Я сиджу на стільці й на всі очі дивлюся.» [6, с. 444], «І усміх на моєму лиці в'яне, як скошена трава...» [6, с. 445], «Не знаю! – спалахнув я і пішов геть, покинувши її масно примружені очиці, її чорний солом'яний капелюшок і малу гадючку на вустах.» [6, с. 449], «Коли він проголошував подібні сентенції, очі його спалахували чорним вогнем.» [6, с. 451], «...хоч знаю, що вона й оком не поведе ...» [6, с. 463], «Таня так і не звела повік...» [6, с. 467].

– *дії* : «Оповім, як ішов за нею назирці...» [6, с. 464], «...чи не клюне вона на таку приманку...» [6, с. 477], «Що принесе мені це безумство, і чи хоч раз опинюсь я на білому коні.» [6, с. 466], «–Не тягни,– сказав я, бо мені вже зуби заламало від його гри.» [6, с. 471], «Воно сказати,– мовив він,– не святі горшки ліплять.» [6, с. 473], «... а натомість підбиваю клинички до тієї, котра тільки раз у мої сни прийшла...» [6, с. 479], «...а я стоятиму в темряві і їстиму їх очима.» [6, с. 481], «...але немає їм діла до мене.» [6, с. 484] «Я вирішив зіграти ва-банк.» [6, с. 487], «Вони тепер мене й пальцем не зачеплять.» [6, с. 505].

– *характеристики персонажів*: «Вона здивовано звела брови...» [6, с. 266], «Обличчя її було біле як стіна...» [6, с. 268], «...о той аж із шкіри вилазив, так хотів їй сподобатися...» [6, с. 272], «Віктор уже пік раків» [6, с. 275], «Побрів

через воду, і душа його заспівала.» [6, с. 275], «...умів блиснути гострим словом...» [6, с. 280], «...цвів як маківка...» [6, с. 291], «...хоч із мене герой-коханець – як із клоччя батіг.» [6, с. 298], «Хлопець побачив її, закинув голівку, як курка, котра п'є воду...» [6, с. 315], «Я далі корчив з себе блазня...» [6, с. 436], «...піду звідси, як побитий пес.» [6, с. 439], «Ну що ж, Владек сьогодні був на висоті...» [6, с. 470], «А що мені сидить і ворон щитать?» [6, с. 473], «Це такий чоловік, що й хвилини без роботи не всидить.» [6, с. 508].

Фразеологічні одиниці – важливий засіб мовного мистецтва, які виникають, якщо потрібно дати конкретну й образну оцінку предметам, які мають уже словесну назву. Доречно вжиті фразеологізми відіграють велику роль у творі, вони впливають на читача, допомагають письменникові глибше розкрити думку, роблять твір емоційнішим, цікавішим, засвідчують індивідуальний стиль автора. Фразеологічні одиниці глибше відтворюють дійсність, надають особливої експресивності, образності, конкретності виразові.

Література:

1. http://testportal.at.ua/LITERAT/UA_lang/Taemn_frazeol/taemn_frazeol3.html
2. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова. Фразеологія: [Навч. посібник для філол. фак. ун-тів]. – 2-ге вид. – Х.: Вища шк. Вид-во при ХДУ, 1988. – 134 с.
3. Григораш А. М. Письменник і фразеологізми // Культура слова. – Випуск 18. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 76-78.
4. Коваль А. П. Слово про Слово. : – К.: Рад.шк., 1986. – 384 с.
5. Шевчук В. Стежка в траві. – Х: Фоліо, 1994. – Т. 1. – 497с.
6. Шевчук В. Стежка в траві. – Х: Фоліо, 1994. – Т. 2. – 527с.